

Democratie: Eis aan de staat, of eis aan de samenleving?

Geachte Professor De Dijn,

Mijn excuus dat ik zo maar via de openbare post van 'linkedin' bij u binnenva. U kent mij in het geheel niet; zelf ken ik u een heel klein beetje omdat ik uw boek *'Vrijheid, een woelige geschiedenis'* heb gelezen, wat na enkele weken resulteerde in een 'werkboek' vol met aantekeningen en uitstekende geeltjes. Ik vond het inspirerend en heb het ook goed kunnen gebruiken bij de afronding van mijn eigen boek: *'Neem je plek; hoe acterende burgers de democratie vernieuwen'*.

Recent publiceerde ik via LinkedIn, onder de titel 'De transactie als het elementaire deeltje van de samenleving' een algemene introductie op mijn voornemen om in het voorjaar van 2024 aan vijf denkers 'open brieven' te schrijven, te weten aan:

- U zelf
- Andreas Kinneging
- Remieg Aerts
- Caroline de Gruijter
- Rob de Wijk

Deze auteurs schreven recent boeken die mij raakten en inspireerden vanuit de vraagstelling die mij zelf bezig houdt en die ik onder meer in *'Neem je plek'* heb uitgewerkt. In de algemene introductie stel ik dat de informatierevolutie die wij sinds de jaren '90 van de vorige eeuw ondergaan traditionele top-down sturing steeds moeilijker maakt en daarom steeds meer noopt tot horizontale coördinatie. Waar we allemaal nog vanuit de spelregels van hiërarchische sturing denken en de nieuwe spelregels voor horizontale coördinatie nog grotendeels ontbreken, ontstaat veel maatschappelijke onrust. Waar 'staat', noch 'markt' ons blijken te kunnen helpen bij de vormgeving van de publieke ruimte, moeten we een steek dieper gaan. Zo kom ik uit bij de burger zelf, meer specifiek bij de acterende burger die geen instructie van welk boven dan ook nodig heeft om zelf te spelen en te handelen. En ik kom uit bij wat burgers met elkaar doen: ze coördineren hun arbeidsdeling met elkaar en wisselen in dat kader producten en diensten uit die ze van belang vinden. Zo bezien is de 'transactie' het 'elementaire deeltje' van de publieke ruimte.

Vanuit dit perspectief ga ik in deze brief in op uw boek en op een aantal vragen en opmerkingen, die ik naar aanleiding daarvan heb. Ik zou het enorm op prijs stellen als u mijn brief zou willen lezen en er op zou willen reageren.

1. Democratie en zelfbestuur

U haalt helemaal in het begin van uw boek de Nederlandse patriot Pieter Vreede (1783) aan:

"Gy kunt niet gezegd worden vry te zijn, zo lange gy selve geen bestuur hebt over uw zelve – over uwe eigendommen – over uw geluk", een weerspiegeling van een oud Grieks en Romeins ideaal: "de vrijheid waarvoor ze stredden was niet de vrijheid om in alle rust te kunnen genieten van hun leven en van hun bezittingen. Het was de vrijheid om zich zelf te kunnen besturen." (p. 8) Democratie, zo haal ik als boodschap uit uw boek, hebben we bedacht en georganiseerd om ons zelf te kunnen besturen en dus zo veel mogelijk over ons zelf te kunnen beschikken.

In deze brief wil ik in het bijzonder ingaan op de vraag hoe wij ons zelfbestuur beter kunnen vormgeven in de nieuwe situatie waarin top-downsturing steeds minder effectief is en effectieve vormen van horizontale coördinatie nog moeten worden ontwikkeld. Ik ga achtereenvolgens in op:

- de wijze waarop ik uw boek heb gelezen;
- de wijze waarop we tot dusver democratie hebben vorm gegeven;
- de wijze waarop dat op dit moment eindigt in een implosie van de verzorgingsstaat;
- de wijze waarop de democratie binnen onze publieke ruimte op dit moment kraakt;
- het gevolg daarvan voor ons als burgers;
- de architectuur van een nieuwe publieke ruimte;
- wat we te doen hebben om die nieuwe – democratische – publieke ruimte te realiseren;
- leder paragraaf sluit ik – *schuin gedrukt* - af met een vraag aan u die voortkomt uit de lezing van uw boek.

In deze brief gebruik ik twee belangrijke begrippen, die definitie verdienen:

- de staat: deze definieer ik met Elias¹ als diegene (of die entiteit) die beschikt over het dubbelmonopolie van geweld en belastingheffing.
- De publieke ruimte: deze definieer ik als het geheel van bedrijven, organisaties en personen met wie we te maken hebben als we ons huis (al dan niet virtueel) verlaten.

2. Zelfbestuur en het recht om niet gestoord te worden

Uw boek heb ik gelezen als een verslag van de voortdurende strijd tussen de (progressieve) krachten die vrijheid gelijk stellen aan zelfbestuur door het volk enerzijds en (conservatieve) krachten die met ‘het volk’ niet zo veel op hebben en bang zijn dat meerderheidsbesluitvorming hun belangen raakt. Zij definiëren vrijheid daarom vooral als het vermogen om ongehinderd door de staatsmacht zelf te kunnen beschikken over eigen huis en bezit. Uw verhaal over deze strijd begint bij de anekdote, verteld door Herodotos, over twee jonge Spartanen die in 480 voor Christus op weg gingen naar het Perzische hof van koning Xerxes. Daar aangekomen werden ze geacht zich voor de koning op de grond te werpen, maar dat weigerden ze: ‘Een Griek doet geen knieval voor een ander’. Griekenland, met andere woorden, is het land der vrijen. Het tegenover gestelde van vrijheid is slavernij, zo vonden de Grieken, maar zo werd het ook al daarvoor, b.v. in het Oude Testament gezien. Uw verhaal laat door de hele (westerse) geschiedenis tot nu toe zien dat de situaties wisselen, de taal en de argumenten ook, maar dat de wedstrijd eigenlijk steeds dezelfde blijft: die tussen de progressieven en de conservatieven. Tussen hen dus die zelfbestuur en daarmee zo groot mogelijke vrijheid voor allen beogen en hen die vrijheid vooral zien als ‘baas in eigen huis’ met zo weinig mogelijk bemoeienis van anderen. Naast ‘vrijheid’ komt dan ook ‘gelijkheid’ als kernbegrip op: wie zelfbestuur wil organiseren, veronderstelt (een behoorlijke mate van) gelijkheid van mensen; wie in eigen vrijheid niet gestoord willen worden door anderen zijn meestal ‘have’s’ die bang is dat ‘have-not’s’ hun bezit inpikken. De strijd is blijkens uw Nawoord inmiddels beslist in het voordeel van de conservatieven. De verkiezing van Trump en het Brexit-referendum hebben zelfs liberale intellectuelen tot de conclusie gebracht dat onze vrijheid wordt bedreigd door de ‘niet-liberale’ opvattingen van het volk, zodat deze “unieke mix van individuele rechten en volksbestuur die de meeste regeringen in Noord-Amerika en West-Europa lange tijd heeft gekenmerkt, uiteen (valt) bij haar naden.” (p. 395)

¹ N. Elias, *Het Civilisatieproces*, Utrecht 1987, p. 485

- *Ik vind dit een weinig opbeurende conclusie. Zelfs na de verkiezingsuitslag van november 2023 en in het zicht van een nadere herverkiezing van Donald Trump, waag ik deze te betwijfelen. Zelf denk ik dat de ‘crisis in de democratie’ die op dit moment door velen wordt ervaren² alles te maken heeft met de overgang van top-down (hiërarchische) sturing naar transactie-gebaseerde horizontale coördinatie. Ik voel me – zoals in de algemene introductie al is aangegeven - aangetrokken tot de wijsheid van Gramsci die zegt dat ‘een crisis daar is waar het oude is afgestorven en het nieuwe nog niet geboren wil worden’. Dit veroorzaakt grote maatschappelijke onrust en ontevredenheid. De oude spelregels voor hoe we met elkaar omgaan werken niet meer, maar het ontbreekt ons nog aan nieuwe spelregels. Hieronder werk ik dit uit. Mijn vraag aan u is of het zoeken naar deze nieuwe spelregels onderdeel is, of kan zijn van uw onderzoekprogramma?*

3. Democratie: de verovering van de staatsmacht

Een centraal inzicht in uw werk is “dat onze politieke wereld kan worden begrepen als in grote mate, bewust en opzettelijk gecreëerd. (..) De politieke systemen, normen en praktijken waarmee we vandaag de dag leven (zijn) niet zomaar toevallig tot stand gekomen. Ze kunnen ook niet alleen worden gezien als het product van machtspolitiek. In plaats daarvan zijn ze in verrassend grote mate gecreëerd volgens specifieke normatieve ideeën en waarden.”³ Langs die lijnen denkend is mijn schets van die ontwikkeling de volgende:

- Wat we willen is zelfbestuur in een publieke ruimte waarin allen hun eigen zelfbeschikking – denk aan Pieter Vreede - kunnen maximeren;
- Toen we vanaf de 18^e eeuw gaandeweg democratie zijn gaan organiseren om in de publieke ruimte onze zelfbeschikking te vergroten, lag de focus van het volk op het veroveren van de staatsmacht.
- We dachten dat onze zelfbeschikking er het meest mee gediend is als we de wetgeving en de uitvoering daarvan onder democratische controle kunnen brengen. De wetgeving is in handen van een door ons zelf gekozen parlement, de uitvoering berust bij ministers die als ze het niet goed doen door datzelfde parlement naar huis kunnen worden gestuurd. Daarnaast kan iedere individuele burger bij conflicten het oordeel van de onafhankelijke rechter invoeren.
- Het belangrijkste leerstuk in deze theorie is dat van de ministeriële verantwoordelijkheid jegens een door ons gekozen volksvertegenwoordiging: de minister aan de top is verantwoordelijk voor alles wat er in een hiërarchisch opgebouwd departement gebeurt. De minister is dus ook volledig verantwoordelijk voor het geheel van de beleidsuitvoering van haar/zijn departement.

Dit alles ging lange tijd relatief goed. Zo hebben we in de tweede helft van de 20^e eeuw de welvaarts- en de verzorgingsstaat kunnen opbouwen. We ontwikkelden steeds meer regelingen voor inkomens- en ziektekostenverzekeringen, voor onderwijs, zorg, volkshuisvesting en cultuur. De gang van zaken in de publieke ruimte werd steeds meer bepaald door regelingen die door de staat werden ingesteld. De ‘publieke ruimte’ verstatelijkte daardoor steeds meer.

² Denk in dit verband aan het geringe vertrouwen dat burgers hebben in ‘de politiek’ om belangrijke problemen op te lossen, zoals o.a. wordt gerapporteerd door het Sociaal Cultureel Planbureau <https://www.scp.nl/actueel/nieuws/2023/04/20/scp-6-op-de-10-nederlanders-ontevreden-over-politiek>.

³ <https://www.uu.nl/medewerkers/AMRdeDijn/Profiel>; gezien op 26 mei 2023.

- *Hoe kijkt u aan tegen mijn stelling dat democratie niet primair moet worden gezien als een eis aan de staat, maar als een eigenschap van de publieke ruimte als geheel? De staat is daarbij tot dusver ons voertuig geweest om dit zelfbestuur in de publieke ruimte mogelijk te maken.*

4. De implosie van de verzorgingsstaat

Intussen implodeert de verzorgingsstaat. Bram de Swaan voorspelde dit al in 1998⁴, niet primair omdat de financierbaarheid van de verzorgingsstaat steeds problematischer wordt, maar vooral omdat de verzorgingsstaat zich onontkoombaar steeds verder in de privésfeer van burgers manifesteert. De staat brengt daarmee burgers tot wanhoop, ze criminaliseert ze ('achter iedere deur schuilt een fraudeur') en ontziet zich zelfs niet om zijn burgers "ongekend onrecht" aan te doen, ze psychisch uit te putten en ze zelfs aan de bedelstaf te brengen, zoals Groningers en kinderopvangtoeslagouders hebben ervaren.

Dit alles is niet het resultaat van slecht beleid of van kwade wil. Het past in de in de algemene introductie bij deze brieven al aangeduide bredere beweging, waarbij hiërarchische, top-down sturing wordt vervangen door horizontale coördinatie in ketens en netwerken. Deze ontwikkeling maakt het leerstuk van de ministeriele verantwoordelijkheid tot een fictie, zoals uit eigenlijk alle recente parlementaire enquêtes blijkt. Ministers blijken al te vaak helemaal niet op de hoogte. Cruciale informatie bereikt hen niet, of wordt zelfs bij ze weggehouden. Dit is de bijl aan de wortel van het parlementair-democratisch stelsel, zoals we dat nu kennen, daarmee een directe bedreiging van ons zelfbestuur en dus ook van ons vermogen tot zelfbeschikking. Op dit moment hebben we in alle 'westerse' landen te maken met groot wantrouwen in- en veel chagrijn en frustratie over het politieke systeem. Zelf denk ik dat deze fundamentele aantasting van onze zelfbeschikking aan de basis ligt van dit wantrouwen en chagrijn. Het systeem levert niet (meer) het zelfbestuur dat we er wel van verwachten.

- *Ik ben benieuwd of deze thematiek in uw onderzoek een rol speelt en of er theorie is die deze hypothese ondersteunt, of juist ontkracht.*

5. De democratie kraakt: de publieke ruimte raakt gefragmenteerd, geprivatiseerd en gevirtualiseerd

De toenmalige Commissie Hoofdstructuur Rijksdienst zag het in 1981 scherp toen ze formuleerde dat de staat 'niet meer het besturend vermogen kan opbrengen dat aansluit bij de sturingsbehoefte van de samenleving'.⁵ In reactie hierop heeft de staat gepoogd zijn uitvoeringstaken 'op afstand' te plaatsen in een woud van min of meer onafhankelijke agentschappen. Elk van deze agentschappen heeft zijn werkprocessen naar de burgers vanuit zijn eigen taakstelling toe geoptimaliseerd. Burgers en bedrijven die met verschillende van deze agentschappen te maken hebben, mogen zelf uitzoeken hoe ze al die procedures met elkaar coördineren en moeten telkens opnieuw maar zien hoe ze zich door de bureaucratische hoepeltjes moeten wurmen van de instanties waarmee ze te maken krijgen. Zie hier de belangrijkste bron van de beruchte 'administratieve lasten'. Gedreven door

⁴ A. de Swaan, *Zorg en de Staat* (Amsterdam 1989) 21 en 235

⁵ Commissie Hoofdstructuur Rijksdienst, *Elk kent de laan, die derwaart gaat (rapport nummer 3)* ('s-Gravenhage 1980) 25.

efficiencytaakstellingen hebben agentschappen – geholpen door de ontwikkeling van de ICT – hun dienstverlening steeds meer elektronisch, c.q. virtueel gemaakt. Fysieke kantoren en loketten hebben plaats gemaakt voor websites, call-centres en chatbots. Om dit mogelijk te maken hebben ze op grote schaal private ondernemingen in reeksen van ‘mantelcontracten’ semi-permanent ingehuurd. In ‘*Neem je plek*’ werk ik uit dat de publieke ruimte van vandaag daardoor steeds meer gefragmentariseerd, geprivatiseerd en gevirtualiseerd is. De ketens en netwerken die moeten zorgen voor de producten en diensten die we nodig hebben, zijn voor een ‘normaal mens’ nagenoeg ‘onkenbaar’ geworden. Bovendien zijn de verantwoordelijkheden binnen deze ketens en netwerken volledig onduidelijk. Iedere keten is in de praktijk gebaseerd op een reeks van contracten die partners met elkaar hebben gesloten en waarbij ze vooral proberen om de eigen kosten en risico’s te minimaliseren en deze dus te ‘dumpen’ bij volgende schakels in de keten. Gevolg: als er iets fout gaat dan blijkt uiteindelijk iedereen en dus niemand verantwoordelijk te zijn.

Dit alles is onderdeel van de autonome ontwikkeling van de ICT. Wij allen maken grootschalig gebruik van zoekmachines, boekingsites, ontmoetingsplatforms, streamingdiensten en elektronische banken. Anderen dan wij zelf beheren onze data en duwen ons daardoor in allerlei ‘profielen’.

6. Het is niet meer te volgen

Of het nou gaat om het ziekenhuis, de school, de bank, Facebook, de belastingdienst, of de zorgverzekeraar: voor gewone burgers is het eigenlijk onmogelijk geworden om wijs te worden uit alle regelingen, instanties en rechtsregels waarmee je te maken hebt in de publieke ruimte. De voorspelbaarheid van reacties van deze instanties op jou als burger wordt steeds kleiner. Dit geldt in het bijzonder voor de mensen die sterk afhankelijk zijn van regelingen voor inkomensondersteuning en ziektekostenvergoeding. Het nettoresultaat is dat de publieke ruimte een onveilige omgeving is, waarin wij te maken hebben met een veelheid aan instanties die ons in procedures trekken die door hen zijn bedacht, maar die voor ons ondoordringbaar zijn. In die context is een foutje snel gemaakt, maar zelden makkelijk te herstellen. Sommige van deze instanties zijn op enigerlei wijze te relateren aan de staat en zouden daarmee – met alle hierboven al gemaakte voorbehouden – aan basale eisen van zelfbestuur moeten voldoen. Andere, meestal grote ICT-platforms zoals webwinkels, boekingsites, zoekmachines en social mediasites, hebben een even grote of zelfs grotere impact op ons dagelijks leven. Zij leggen ons hun eigen regels op.

De staat bepaalt niet meer

De meeste mensen hebben nog steeds het idee dat het uiteindelijk de staat is die kan bepalen wat er in de publieke ruimte gebeurt. Politici zelf roepen dit om het hardst en maken daarbij claims die ze onmogelijk waar kunnen maken. Maar deze visie miskent de maatschappelijke beweging van hiërarchische top-down sturing naar horizontale coördinatie. De staat, zelf een hiërarchisch opgebouwd apparaat, is steeds minder effectief in de horizontale ketens en netwerken waarin hij moet opereren. Ministers kunnen hiervoor nauwelijks verantwoordelijk worden gesteld en dus ook niet door het parlement naar huis gestuurd. Nagenoeg alle rapporten van recente parlementaire enquêtes laten zich lezen als een kroniek van bestuurlijk onvermogen om op politiek niveau besluiten te nemen die effectief en efficiënt vertaald worden in beleid dat tot het beoogde resultaat leidt. Dit is het mechanisme is achter veel van de ‘affaires’ en ‘crises’ die we op dit moment hebben. Waar burgers niets meer begrijpen van de processen waarin ze worden getrokken en politici – zonder

resultaat te boeken – blijven beweren dat ze het kunnen oplossen....., daar toont zich het democratisch tekort: de staat kan zijn eigen claims niet meer waarmaken⁶.

Erger nog...

Helaas echter: de situatie is nóg ernstiger:

- niet alleen is de *staat* veelal onmachtig, al te vaak onzichtbaar en verstopt achter agentschappen en geprivatiseerde uitvoeringsorganen, zoals de ziektekostenverzekeraars, het UWV en schoolbesturen.
- maar erger nog is dat steeds grotere delen van de *publieke ruimte*, vooral waar sprake is van elektronische dienstverlening, volledig beheerst worden door de eigen, private 'terms & conditions' van de grote platforms, zoals Google, Apple, Facebook. Deze private platforms dreigen daarmee steeds meer 'statelijke' trekjes te krijgen, maar onttrekken zich aan alle normale eisen van democratie.

Vanuit bovenstaande overwegingen heb ik de volgende vragen:

- *In uw Nawoord stelt u dat de strijd om de invulling van het begrip 'vrijheid' inmiddels lijkt te zijn gewonnen door de conservatieven. U wijst daarbij op de dreiging voor het voortbestaan van onze democratie die uitgaat van de 'niet-liberale' opvattingen van het volk. Ik denk dat het iets anders ligt: de bevolking, wij samen dus, voelt haarscherp aan dat er een grote kloof is tussen de claim van het zelfbeschikkingsrecht en de realiteit waarin een elite haar eigen zelfbeschikking steeds uitbundiger viert terwijl de zelfbeschikking voor steeds meer 'gewone' mensen een illusie wordt. Niet langer kunnen we ons zelfbestuur en daarmee onze zelfbeschikking (louter) vormgeven via de staat; die is daarvoor te onmachtig. We moeten de eis van democratie stellen aan de publieke ruimte als geheel en daarom ons zelfbestuur veel dieper in de samenleving zelf organiseren. Betekent dit niet dat we op zoek moeten naar een vernieuwde invulling van het democratiebegrip?*
- *Zelf zie ik de privatisering, of misschien moet ik zeggen de kolonisering van het publieke domein door de grote platforms op dit moment als belangrijkste bedreiging voor ons zelfbestuur en onze zelfbeschikking. Hoe taxeert u deze ontwikkeling vanuit het perspectief van de strijd tussen de eerder genoemde conservatieven ('recht op rust in eigen huis') en progressieven ('zelfbestuur voor allen')?*

7. Een nieuwe architectuur van de publieke ruimte

Ik geef toe, de analyse hierboven stemt niet tot vrolijkheid. Maar Gramsci indachtig kunnen we de overgang van informatie schaarste naar informatieovervloed en de daaruit volgende teloorgang van de hiërarchie als ordeningsprincipe beter zien als goed nieuws. Tot dusver organiseerden wij de democratie via het apparaat van de staat. Maar het ging ons niet om de staat zelf. Het ging ons om onze zelfbeschikking in de samenleving, in de publieke ruimte. Wij dachten dat als wij als volk het machtsapparaat van de staat controleren, die staat vanzelf ons zelfbeschikkingsrecht in de samenleving zou borgen. Maar nu de staat zelf steeds minder effectief blijkt, moeten we toe naar borging van onze zelfbeschikking in de samenleving als geheel. Democratie ontwikkelt zich van een

⁶ Denk aan wettelijk verankerde rechten vanuit de Jeugdwet, de Wet Maatschappelijke Ondersteuning en de Wet Langdurige Zorg.

attribuut van de staat tot een attribuut van de samenleving, van de publieke ruimte, van de Res Publica dus. Tijd dus voor een nieuw ontwerp van onze 'Republiek'?

Democratie als ontwerp-eis aan de publieke ruimte maakt het ons mogelijk een volgende stap te zetten. Zo kan deze zelfde ontwikkeling het ons burgers mogelijk maken de volgende stap te zetten op onze emancipatieladder, die ons – vanaf het begin van onze beschaving – al zo ver heeft gebracht. Een stap die past bij de overgang van informatie schaarste naar informatieovervloed. *Neem je plek* is daarbij de uitnodiging. Een uitnodiging aan burgers om de stap te zetten van de staatsburger naar de acterende burger die geen instructie van welk 'boven' dan ook nodig heeft om zelf te spelen en te handelen. '*Neem je plek*' sluit aan bij wat er in de samenleving al grootschalig gebeurt, waar burgers zelf actief zijn in energie-coöperaties, zorg-concepten, voedselbossen, maar bij voorbeeld ook als reservist in het kader van de (adaptieve) krijgsmacht. Er gebeurt al heel veel, maar het draait allemaal nog te veel op de energie van de 'early adopters'. Een stroomversnelling is nodig om deze beweging te versterken.⁷

- *De oude spelregels voor de wijze waarop we met elkaar omgaan in de publieke ruimte waren gebaseerd op hiërarchische, top-down sturing. Bent u het met me eens dat deze spelregels steeds sneller obsoleet worden, omdat horizontale coördinatie in ketens en netwerken de plaats verticale sturing overneemt? De weg uit de crisis is dus het bedenken van nieuwe spelregels voor de wijze waarop we met elkaar omgaan waarmee we ons zelfbestuur kunnen vormgeven binnen de publieke ruimte zoals wij die op dit moment kennen. Is er in uw onderzoekprogramma ruimte om met deze vragen aan de slag te gaan?*
- *Op dit moment zie ik zelf – en ik ben benieuwd hoe u daar tegen aan kijkt - twee urgente actielijnen:*
 - o *Allereerst moeten we daadwerkelijk de democratische controle ver- en heroveren op de instellingen die vormgeven aan de publieke ruimte. Dat zijn niet alleen de 'klassieke' overheidsorganen, zoals de belastingdienst, maar ook het hele woud aan 'onafhankelijke' toezichthouders en autoriteiten die we hebben zien ontstaan, zoals bij voorbeeld UWV, DUO, Autoriteit Consument en Markt en Zorginstituut. Maar ook allerlei private organisaties, zoals banken, verzekeraars en telecomproviders horen in dit rijtje.*
 - o *Daarnaast moeten we een tegenmacht vormen om de macht van de Googles, de Amazons en van andere private platform-monopolies te breken. De standaarden, protocollen en algoritmes van deze platformen moeten worden ingebed in een regulier en open proces van standaardontwikkeling, zoals dat bijvoorbeeld voor de elektriciteits- en telecommunicatie-industrie bestaat.*

8. Neem je plek: wij zijn de staat

Samengevat: De essentie van het democratisch tekort is dat de (verzorgings-)staat steeds onmachtiger wordt, wat zich uit in twee (ogenschijnlijk tegenstrijdige) ontwikkelingen:

- enerzijds blijkt dat in het 'vangnet' waarvan burgers gebruik dachten te kunnen maken steeds grotere gaten zitten;
- anderzijds blijkt de staat in de arrangementen die er (nog) wel ons recht op zelfbeschikking met voeten te treden doordat hij zich steeds verder in de privésfeer van burgers manifesteert en daarmee burgers tot wanhoop brengt en ze criminaliseert.

⁷ Elinor Ostrom, biedt hiervoor in *Governing the Commons* een goede theoretische basis. Er is intussen een veelheid aan initiatieven op dit gebied die ondersteuning verdienen. Fundamenteel en praktijkgericht onderzoek kunnen daarbij belangrijke ondersteuning bieden.

-

Dit democratisch tekort manifesteert zich in een steeds meer geprivatiseerde, gefragmentariseerde en gevirtualiseerde publieke ruimte. Daarin is het min of meer toevallig of je te maken hebt met een staatsorgaan dat gehouden is aan democratische normen, een binnen- of buitenlands bedrijf (internet), dat stuurt op aandeelhouderswaarde, of een not-for-profit, die zijn eigen, vaak ondoorgroendelijke governance heeft.

Deze situatie vermindert ons vermogen tot zelfbeschikking. Dat voelen we allemaal aan. Daarom daalt ons vertrouwen in de instituties en dat maakt ons bestel kwetsbaar. Hierboven schreef ik dat het niet meer voldoende is om de democratie (ons vermogen tot zelfbeschikking) te organiseren via de staat. Als acterende burgers eisen we dat we in de publieke ruimte altijd erkend worden als deelnemer in de relevante gesprekken in de samenleving, ongeacht of we bij voorbeeld werknemer, freelancer, klant, gebruiker, ouder van een kind, of student zijn. En we eisen dat we altijd onze inbreng kunnen hebben waar wij dat nodig vinden: in bedrijven, ziekenhuizen, scholen, verpleeghuizen, onderzoekinstellingen, de belastingdienst, het leger, de politie. En we eisen dat al dit soort instituties erop ingericht zijn dat ze deze inbreng serieus nemen. Het gaat er dus om de publieke ruimte zo vorm te geven dat wij als acterende burgers weer ons zelf kunnen besturen en daarmee onze zelfbeschikking kunnen maximaliseren.

Om dit mogelijk te maken is wat mij betreft de staat allerminst “off the hook”. De staat, de instantie die beschikt over het dubbelmonopolie van geweld en belastingheffing, vormt en beschermt de publieke ruimte. De staat heeft dit alles dus te organiseren. Maar....., wij zijn de staat.⁸ Wij kunnen en moeten de staat dwingen tot wetgeving, waardoor de maatschappelijke spelregels veranderen in het voordeel van ons als acterende burgers. In mijn boek werk ik uit dat er een ‘statuut voor het acterend burgerschap’ moet komen en welke rechten en plichten daarin moeten staan. Dit als een paraplu boven een reeks van wetten, waarin de nieuwe spelregels voor de wijze waarop wij in de publieke ruimte met elkaar omgaan zijn vervat. Hiermee heffen we het democratisch tekort op.

- *Ik noemde de conclusie in uw nawoord weinig opbeurend. En ik denk dat uw conclusie niet terecht hoeft te zijn. We hebben niets te verliezen dan de ons zelf aangelegde ketens. Als we die doorsnijden kunnen we een nieuwe stap op onze emancipatieladder zetten en volledig genieten van de vrijheid die ons toekomt, met democratie als de bestuursvorm die ons zelfbeschikkingsrecht garandeert. Mijn suggestie daarbij is dat we overstappen van actor naar transactor-denken. Hoe zien nieuwe spelregels eruit als we er van uitgaan dat niet afzonderlijke actoren, maar dat de verbinding tussen actoren de bouwsteen van de samenleving is? Ik ben benieuwd of u ruimte ziet voor deze benadering.*

⁸ Als de staat niet ‘off the hook’ is, zijn wij, acterende burgers, dat dus ook niet. In mijn brief aan Prof. Dr. R. de Wijk ga ik dieper in op de rol die acterende burgers ook binnen het geweldsapparaat van de staat kunnen spelen.